

ОСОБЛИВОСТІ ВІДБОРУ І СТРУКТУРУВАННЯ ЗМІСТУ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ КУРСІВ ЗА ВИБОРОМ (НА ПРИКЛАДІ ПІДРУЧНИКА «ЕТИКА СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ, 9 КЛАС)»

А. С. Приходько,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України
e-mail: a.prikhodko@gmail.com*

Автором проаналізовано зміни, які відбуваються в процесі створення шкільних навчальних книг на освітянському просторі України, розглянуто науково-методичні засади реалізації нових підходів до створення сучасного підручника для курсів за вибором та особливості цього процесу, що пов'язані зі специфікою таких курсів залежно від їх змісту, структури, завдань та функцій.

Ключові слова : *шкільний підручник, курс за вибором, «Етика сімейного життя»*

Постановка проблеми: Одним із позитивних зрушень на шляху модернізації системи освіти в Україні в період її інтеграції в європейський і світовий простір є не лише визначення нових підходів до створення шкільної навчальної літератури, а й практичне забезпечення школярів якісними сучасними підручниками, які виконують не тільки інформаційну функцію (в комп'ютерний вік інформаційних технологій ця функція автоматично втрачає свою пріоритетність), а й сприяють розвитку різнобічної особистості учнів, їх адаптації в глобальному полікультурному середовищі.

В умовах, коли процес підручникотворення пришвидчено набирає обертів, надзвичайно важливим є усвідомлення кожним, хто долучається до нього, необхідності розвитку теорії, методології, технології і практики створення інноваційних підручників, що передбачає кардинальні зміни у підходах до вибору їх структури, функцій, оформлення та цільового призначення. На особливу увагу у цьому процесі заслуговують науково-методичні засади реалізації таких підходів при створенні навчальних книг для курсів за вибором. Грунтуючись на тих же концептуальних засадах, що визначені нормативно-правовими освітянськими документами як основоположні для усієї шкільної навчальної літератури, підручники для елективних курсів є віддзеркаленням певних особливостей, що пов'язані зі специфікою таких навчальних курсів.

Аналіз останніх досліджень: Проблема підручникотворення не є новою у педагогічній науці. Її дослідженню присвячені праці Бурди М. І., Гірняка А. Н., Лернера І. Я., Ляшенка О. І., Савченко О. Я., Скаткіна М. М., Смагі-

на І. І., Редька В. Г., Фурмана А. В. та ін. Серед зарубіжних дослідників варто відзначити внесок у розроблення означеної проблеми Бейлінсона В. Г., Волчкової Т. Л., Зуєва Д. Д., Данієляна Я. В., Зоріної Л. Я., Скаткіна М. М., Талізінної Н. Ф., Хуторського А. В. Жерара Ф.-М. та ін.. Упровадження нових освітніх технологій засобами шкільного підручника, його роль та місце у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін обґрунтовані у науковому доробку Баханова К. О., Булди А. А., Власова В. С., Гупана Н. М., Камбалової Я. М., Ладиченко Т. В., Малієнко Ю. Б., Мисана В. О., Мороза П. В., Пометун О. І., Удода О. А. та ін. Їх бачення шляхів реалізації нових підходів до навчання історії, які сприяють вихованню комунікативної, творчої особистості, здатної до швидкої адаптації у сучасному інформаційному суспільстві реалізоване не лише у наукових працях, статтях, виступах, а й у створених ними підручниках нового покоління, які відповідають вимогам часу та суспільним потребам. Розробці науково-методичних засад формування змісту навчальної літератури для курсів за вибором у системі профільного навчання присвячені праці Кизенка В. І., Мацейків Т. І., Приходько А. С., Чубукової Т. О. та ін.

Формулювання цілей статті: Розкрити особливості відбору і структурування змісту шкільних підручників для курсів за вибором (на прикладі підручника «Етика сімейного життя, 9 клас»).

Основна частина: Як визначальну ознаку сучасного етапу створення шкільних навчальних книг «нового покоління» можна назвати відхід їх авторів від живучого стереотипу традиційного підручника, що базувався на знаннєвій парадигмі навчання і відзначався репродуктивним характером освітньої дії на особистість учня. І хоча реформаційні кроки на шляху до створення якісної інноваційної навчальної літератури не завжди приводять до бажаних результатів і на шкільні парти доволі часто потрапляють підручники, які аж ніяк не сприяють набуттю школярами життєвих, ключових і предметних компетентностей та забезпеченню підготовки, яка б відповідала вимогам часу, , причини для оптимізму все ж є: в умовах жорсткої конкуренції право на життя матимуть лише найякісніші підручники! Спираючись на теоретичний доробок у царині підручникотворення європейських фахівців, варто виокремити такі характеристики сучасного якісного шкільного підручника:

1) *розвиток* – підручник не дає остаточних відповідей, а відкриває шлях для подальших власних досліджень, стимулює критичне мислення, розвиває особисті судження;

2) *активність і творчість* – підручник спонукає учнів до самостійної роботи, сприяє їхньому особистісному розвитку, містить різні види завдань та узагальнень;

3) *академічна та педагогічна сучасність* – підручник повинен базуватись на досягненнях сучасної науки, прагнути істини, бути вільним від національних акцентів і пристрастей; факти мають бути правдивими;

4) *багаторакурсність* – у підручнику пропонуються плюралістичні інтерпретації минулого, містяться джерела, що відображають різні точки зору;

підтримується баланс між місцевою, регіональною, європейською та світовою історією;

5) *вікова група і навчальні можливості* – підручник має бути зорієнтованим на конкретну вікову категорію: він містить диференційовані завдання, навчальні задачі, допомагає в оцінці своїх навчальних досягнень;

6) *мова* – в підручнику повинні враховуватись мовні навички даної вікової групи, але він повинен сприяти розвитку концептуальних і мовних навичок;

7) *вимоги програми* – підручник має відповідати вимогам діючої програми, але залишати місце для і час для експериментування та позапрограмної діяльності вчителя та учнів;

8) *привабливість* – підручник має бути привабливим, але ілюстрації – це функціональний ресурсний матеріал, а не прикраси;

9) *зв'язок з позапрограмним матеріалом* – підручник повинен містити посилання на твори художньої та документальної літератури, інші ресурсні матеріали, зокрема пресу та інформаційні технології;

10) *позапрограмні теми* – в підручнику мають бути пропозиції для вчителя і учнів з приводу позапрограмних тем та проектів [1, 129].

Дотримання авторами шкільної початкової книги таких вимог і стандартів уможливорює реалізацію завдання оновлення змісту освіти через запровадження особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного навчання, які б сприяли розвитку академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів, формуванню їхніх ключових і предметних компетентностей, а також здатності застосовувати здобуті знання у практичних ситуаціях, уможливлювали б інтеграцію до соціокультурного та природного середовища [2].

На задоволення індивідуальних освітніх інтересів учнів, їхніх потреб і нахилів шляхом доповнення і розширення змісту окремих шкільних дисциплін спрямована також навчальна література для елективних курсів. На її створення значний вплив має специфіка таких курсів, пов'язана з їх змістом, структурою, метою, завданнями та функціями. Закцентуємо увагу на функціональній складовій цієї освітньої підсистеми.

Курси за вибором виконують такі основні функції: 1) «надбудови» профільного курсу, вивчення основних профільних предметів на належному рівні за рахунок насичення профільного курсу додатковим змістом, який поглиблює і розширює знання з основних предметів; 2) розвивають зміст одного з базових навчальних предметів, вивчення якого здійснюється на мінімальному базовому рівні, що дозволяє підтримувати вивчення суміжних предметів на профільному рівні чи одержувати додаткову освіту для участі в зовнішньому незалежному оцінюванні з обраного предмета на профільному рівні; 3) мають здатність задовольнити пізнавальні інтереси в різних сферах діяльності людини [4]. Зрозуміло, що виконання таких функцій лежить у площині не лише змістового наповнення навчальних книг з того чи іншого курсу, а й забезпечення умов належного його сприйняття і засвоєння учнями. Одна з них – формування в учнів готовності до самостійного пошуку шляхів

розв'язання проблемних ситуацій, висловлення власних міркувань і поглядів, аналізу представлених у тексті думок, суджень і оцінок, а не очікування відповідей на запитання у готовому вигляді. Це і є той реальний шлях, який спонукає учнів до самонавчання, самовдосконалення та самореалізації як одне із визначальних завдань упровадження елективних курсів у навчальний процес.

Такий підручник має бути витриманим у форматі кращих традицій сучасного підручникотворення: баланс між основним, додатковим текстом і методичним апаратом підручника має забезпечити організацію навчального діалогу з учнем, а постановка проблемних запитань спонукати його до пошуково-творчої діяльності. При моделюванні такого підручника важливо передбачити в його структурі рівні презентації матеріалу (проблемний та пояснювально-ілюстративний), змістивши акценти на користь першого, що значно активізує розумову діяльність школярів. Важливе смислове навантаження несуть завдання і вправи, які б сприяли розвитку пізнавальних і творчих здібностей учнів та уможливили б застосування інформаційно-комунікаційних засобів у навчальному процесі, вивчення окремих розділів або тем пропонованого курсу із застосуванням комп'ютерної техніки.

Як наступну умову сприйняття, засвоєння учнями навчального матеріалу підручника для елективного курсу та вміння застосовувати його у практичних життєвих ситуаціях варто назвати уникнення перевантаження як основного й додаткового тексту, так і методичного апарату підручника. Неабияке значення має також відбір автором ілюстрацій до підручника та їх характер (перевагу слід надавати документальним, наочним ілюстраціям), а також більш активне використання зовнішніх прийомів орієнтування (шрифтові виділення, шмуц-титули, колонтитули, умовні позначення, піктограми тощо).

Незважаючи на великі можливості представлення широкого спектру навчального матеріалу, якому присвячено той чи інший елективний курс, дуже важливим моментом є дотримання автором ще однієї умови створення якісної сучасної навчальної книги: врахування вікових та психолого-педагогічних особливостей учнів, для яких вона призначена. Підручник у жодному разі не повинен бути переобтяжений інформацією, яку у силу об'єктивних причин не здатен сприйняти і засвоїти учень. Вже на етапі моделювання підручника важливо пам'ятати про його головне завдання: навчальна книга має стати поштовхом для творчості і пошуку, викликати інтерес і бажання вчитися, розвиватися, самовдосконалюватися і самореалізовуватися.

Проілюструємо наведені міркування на прикладі підручника для курсу за вибором «Етика сімейного життя, 9 клас», який має забезпечити реалізацію основних завдань відповідного курсу:

- спрямованість на морально-етичні цінності та пріоритети українського суспільства і формування на їх основі розуміння сімейних цінностей у житті людини;
- забезпечення діалогової, інтерактивної форми спілкування автора з читачами, поліфункціональність підручника, поєднання традиційного тексту і

довідкових матеріалів, наявність диференційованих завдань, сучасного інструментарію оцінювання тощо.

Відповідно до завдань курсу підручник передбачає таку структуру: зміст навчального матеріалу буде представлено у п'яти розділах, які складатимуться із окремих параграфів. З метою, завданнями курсу, а також основними рекомендаціями щодо ефективного оволодіння навчальним матеріалом учні та вчителі зможуть ознайомитися у вступній частині тексту підручника. Навчальний матеріал кожного розділу підручника буде розподілений на теми, кожна з яких завершуватиме практичне заняття як важливим засіб формування життєвих компетенцій учнів. Кожне із практичних занять є власне узагальненням з певної теми та передбачає переважно самостійну роботу учнів над окремими питаннями теми із використанням різноманітних джерел знань (додаткові матеріали, джерела різного виду, запитання анкет, Інтернет-ресурси, постановка проблемних завдань, моделювання проблемних ситуацій, рольові ігри тощо).

Як приклад, пропонуємо Вашій увазі деякі матеріали до практичного заняття «Сім'я і шлюб в історичному вимірі».

1. «При всіх формах групової сім'ї невідомо, хто батько дитини, але відомо, хто її мати. Якщо вона і називає всіх дітей спільної сім'ї своїми і у відношенні до них виконує материнські обов'язки, то вона все ж відрізняє своїх рідних дітей від інших. Звідси ясно, що раз існує груповий шлюб, то походження може бути встановлено лише з материнської сторони, а тому визначається тільки жіноча лінія. Так дійсно буває у всіх диких народів і у всіх всіх народів, які стоять на нижчому ступені варварства» (*Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави Твори К.:1964т.21. С. 23-171. – С.44*).

1. Для якого періоду розвитку людського суспільства є характерним груповий шлюб?

2. Визначте основні ознаки групової сім'ї?

3. Який період у розвитку людства називають матріархатом?

2. Розвиток сім'ї в первісну епоху полягає в безперервному звужуванні того кола, яке спочатку охоплює все плем'я і всередині якого панує спільність шлюбних зв'язків між обома статями. Шляхом послідовного виключення спочатку більш близьких, потім щораз дальших родичів, нарешті, навіть просто свояків, усякий вид групового шлюбу стає кінець кінцем практично неможливим, і в результаті лишається одна поки що неміцно з'єднана шлюбна пара, та молекула, з розпадом якої шлюб взагалі припиняється...» (Там же . С. 49)

Які фактори в еволюції шлюбу (від групового до індивідуального парного шлюбу) були вирішальними?

4. «... приручення свійських тварин та розведення стад створили нечувані до того джерела багатства і породили зовсім нові суспільні відносини. Всі попередні способи добування їжі відступили тепер на задній план; полювання що було раніше потребою, стало тепер розкошами. ...Винайдено було також і рабство. Багатства, оскільки вони вже перейшли у приватне володіння

окремих сімей і швидко зростали, завдали сильного удару суспільству, виведеному на парному шлюбі і на материнському роді. Парний шлюб ввів у сім'ю новий елемент. Поруч з рідною матір'ю він поставив достовірно рідного батька... Згідно з цим поділом праці, який тоді існував у сім'ї, на долю чоловіка припадало добування їжі та необхідних для цього знарядь праці, отже і право власності на останні; в разі розірвання шлюбу він забирав їх з собою, а жінці лишалося їхнє хатнє начиння. За звичаєм тодішнього суспільства чоловік був через це також власником нового джерела їжі – худоби, а згодом і нового знаряддя праці – рабів. Таким чином, в міру того як багатства зростали, вони з одного боку, давали чоловікові більш впливове становище в сім'ї, ніж жінці, і, з другого боку, породжували, породжували прагнення використати це зміцніле становище для того, щоб змінити традиційний порядок спадкування на користь дітей. Цим скасовувалось визначення походження по жіночій і право спадкування по материнській лінії і вводилось визначення походження по чоловічій лінії право спадкування по батьківській. Перший результат усталеного таким способом єдиновладдя чоловіків виявляється у виникаючій тепер проміжній формі – патріархальній сім'ї»

1) Прочитайте уривок з документа і поясніть, який вплив на первісну сім'ю мали зміни у суспільно-економічних відносинах.

2) Вкажіть найхарактерніші ознаки патріархальної сім'ї.

Пропонуємо тему дискусії: «**Розвиток постіндустріального суспільства і його вплив на устої егалітарної сім'ї.**»

Свою працю «Походження сім'ї, приватної власності і держави» Ф. Енгельс написав на основі аналізу дослідження Моргану Льюїсу Генрі (1818-1881), відомого американського історика і етнографа, одного із перших дослідників сім'ї. Саме він визначив п'ять форм існування сім'ї, які послідовно змінювали одна одну (від кровноспорідненої до моногамної). Морган у своїй праці «Стародавнє суспільство», прогнозуючи подальшу долю моногамної сім'ї, писав: «Чи може ця форма залишатися на довгий час у майбутньому? Відповідь можлива тільки одна - вона повинна розвиватися в міру того, як змінюється суспільство, точнісінько так, як це було в минулому. Будучи продуктом певної суспільної системи, вона відображатиме стан її розвитку. Тому що моногамна сім'я за період з початку цивілізації удосконалилась, і особливо помітно в сучасну епоху, то можна принаймні припустити, що вона здатна до дальшого удосконалення. Якщо ж моногамна сім'я в далекому майбутньому виявиться неспроможною задовольнити потреби суспільства, то неможливо наперед сказати, який характер матиме її наступниця». (Морган Льюїс «Древнее общество или исследования линий человеческого прогресса от дикости через варварство и цивилизации». Л.: 1933. – С. 491-492)

Чи впливають шалені темпи розвитку постіндустріального суспільства на зміну сімейних стосунків? Відповідь аргументуйте.

Висновок: Підручник для курсів за вибором має посісти належне місце у складному процесі створення якісної сучасної навчальної книги і стати по-

ліфункціональним засобом не лише навчання учня, а й сприяти формуванню здатності навчатися упродовж життя, розвитку як особистості, що успішно самореалізується в сучасному багатоманітному глобалізованому світі. І хоча проблемі підручникотворення присвячено безліч наукових праць, її обговорення відбувалося на наукових зібраннях усіх можливих рівнів, а дискусії навколо неї не втратили своєї гостроти і донині, питання, що стосуються навчальної книги не можуть залишити байдужими ні наукову спільноту, ані практикуючих вчителів, ані самих учнів та їхніх батьків. Головне, щоб кожне нове покоління шкільних підручників було кращим, ніж попереднє. Цього чекає школа. Цього вимагає час.

Література

1. Пометун О. Методика навчання історії в школі/О.І.Пометун, Г.О. Фрейман. – К.: Генеза, 2005. -328 с.
2. Держстандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 [Електронний ресурс] / <https://www.google.com.ua>.
3. Основні вимоги до підручників //Додаток до наказу МОН України №88 від 03.02.2004 р. «Про проведення Всеукраїнського конкурсу навчальних програм і підручників для 5-12 класів відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти» [Електронний ресурс] /http://www.uazakon.com/documents/date_16/pg_ibneot.htm.
4. Положення «Про курси за вибором для допрофільної підготовки та профільного навчання учнів» [Електронний ресурс] <https://sites.google.com/site/smcpofil/programs/requirements>

References:

1. Pometun O. Metodyka navchania istorii v shkoli / [Methods of teaching history in schools] (2005) – 328 p. (ukr)
2. Derzhstandart bazovoyi i povnoyi zahal'noyi seredn'oyi osvity, zatverdzhennyi postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. № 1392 [State Standard of basic and secondary education, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 23, 2011] [Elektronnyy resurs]/ <https://www.google.com.ua>. (ukr)
3. Osnovni vymohy do pidruchnykiv //Dodatok do nakazu MON Ukrainy №88 vid 03.02.2004 r. «Pro provedennya Vseukrayins'koho konkursu navchal'nykh prohram i pidruchnykiv dlya 5-12 klasiv vidpovidno do Derzhavnogo standartu bazovoyi i povnoyi seredn'oyi osvity»/ [Basic requirements for textbooks // Addition to the order of The Ministry of Education and Science of Ukraine №88 dated 03.02.2004 «On a nationwide competition curricula and textbooks for grades 5-12 according to the State Standard of basic and secondary education»] [Elektronnyy resurs] http://www.uazakon.com/documents/date_16/pg_ibneot.htm. (ukr)

4. Polozhennya «Pro kursy za vyborom dlya doprofil'noyi pidhotovky ta profil'noho navchannya uchniv»/ [About elective courses for pre profile training and specialized education students] <https://sites.google.com/site/smcprofil/programs/requirements>. (ukr)

Приходько А. С.

**ОСОБЕННОСТИ ОТБОРА И СТРУКТУРИРОВАНИЯ
СОДЕРЖАНИЯ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ ДЛЯ КУРСОВ ПО
ВЫБОРУ (НА ПРИМЕРЕ УЧЕНИКА «ЭТИКА СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ.
9 КЛАСС»)**

Автор анализирует изменения, которые происходят в процессе создания школьных учебников в Украине, рассматривает научно-методические основы реализации новых подходов к созданию современных учебников для элективных курсов и особенности этого процесса, которые связаны со спецификой таких курсов, в зависимости от их содержания, структуры, заданий и функций.

***Ключевые слова:** школьный учебник, курс по выбору «Этика семейной жизни».*

Prihodko A.

**FEATURES OF SELECTION AND STRUKTURIROVANIYA OF
MAINTENANCE OF SCHOOL TEXTBOOKS FOR COURSES ON
A CHOICE (THERE IS «ETHICS OF DOMESTIC LIFE ON THE
EXAMPLE OF STUDENT. 9 CLASS»)**

An author analyses changes which take place in the process of creation of school textbooks in Ukraine , examines scientific-methodical bases of realization of the new going near creation of modern textbooks for elective courses and feature of this process, which are related to the specific of such courses, depending on their maintenance, structure, tasks and functions. In opinion of author, at creation of such textbooks it is important to take into account market abilities in them competence, person-oriented and active going near teaching of schoolboys. In this case a student can become not only the multifunctional mean of teaching student but also instrumental in forming of ability to be taught during all life, development of him as personality, to apt at self development and self-realization.

***Keywords:** school textbook, elective course «Etika of domestic life».*